

KAPITÁNY ÁGNES
KAPITÁNY GÁBOR

Alternatív életstratégiák

TYPOTEX

Tartalomjegyzék

Bevezető	9
I. Alternativitás – mihez képest?	15
II. Főbb modellek	27
Tipikus foglalkozások, hivatások	28
Hitek	35
Civilek, kivonulók, koherens életűek	38
III. Közös vonások/elvek	45
IV. A fő értékek	61
Család	62
Szeretet, jószág, emberségesség	63
Hit, spiritualitás	66
Társadalmi igazságosság, demokrácia, szolidaritás	67
Empátia, tolerancia	69
Kooperáció, közösség	71
Pozitív gondolkodás, örömképesség	71
Szabadság, függetlenség, autonómia, saját út	72
Erkölcsei tartás, tisztesség, jellem, felelősség	74
Belső rend, egyensúly, belülről irányítottság	75
Tanulás, tudás, tehetség	77
Kultúra	79
Minőségeszmény	80
Munka, kitartás, akarat erő	80
Határozottság, szigorúság	81
Hagyományok, beágyazottság	82
Létebiztonság, egészség	83
Béke, biztonság, stabilitás	84
Egyéb értékek	85

V. Indíttatás. Mi tette őket „alternatívává?”	89
Szülők	89
1. Művészet – hazulról	89
2. Értelmiség, középosztály	91
3. A szülők értékrendje	92
4. A szülői-családi sors tanulságai	95
5. Hatás-ellenhatás	96
6. „Vákuum”	97
Körülmények	98
1. Szegénység, hátrányos helyzet	98
2. Reakció a kivételezettségre, rászorulókval való találkozás	99
3. Természeti környezet	100
Iskola	100
1. Tanárok	100
2. Az iskolatársak	104
3. Kihívások	105
4. Ellenhatások	105
5. Olvasmány- és egyéb művészeti élmények	106
Egyéb kulturális hatások	108
1. A művészet mint saját tevékenység visszahatása	108
2. Egyházi, vallási meghatározottság	108
3. Lázadó ifjúsági szubkultúra	109
4. A kor által reflektorfénybe helyezett hivatások vonzása	109
„Mesterek”	110
1. Szellemi mesterek hatása	110
2. Társak	112
3. Munkatársak, kollégák	112
4. További személyek	113
Sorsfordulatok	114
1. Gyógyulás	114
2. Paraszti élet mintája – a várossal szembeszegezve	114
3. Egyéb (például politikai körülmények, kultúrák találkozása)	115
4. Sorscsapás	117
VI. Nehézségek, konfliktusok, erőpróbáló helyzetek	119
Gyerekkor	119
1. Szegénység	119
2. Konfliktus a szülőkkel	119
3. Egyéb gyerekkori problémák	121
Iskola	121
A művészpályából adódó nehézségek	122

Szembesülés a társadalmi valóság nehézségeivel	124
1. Szembesülés a felelősséggel	124
2. A körülmények idegensége, „kivonulás”	128
3. Az emberi közeg	128
Értékrendi ütközések	130
1. Kultúrák ütközése	130
2. Egyéni értékrendek ütközése	131
3. Generációs ütközések	133
A magánélet mint problémaforrás	134
Korlátozottság	134
Hatalmi jellegű konfliktusok	135
„Belső” nehézségek	143
1. Döntési konfliktusok	143
2. Önpusztítás	144
3. Negatív élményfeldolgozás	145
VII. Élettanulságok, alapgondolatok	147
1. Optimizmus	147
2. Pozitivitás	148
3. Jó-Rossz egyensúly	148
4. Belülről vezéreltség, személyes célok	149
5. Emberi gazdagság	151
6. Tisztaság	152
7. Az adott lehetőségek elfogadása, egyensúly	152
8. Önefejlesztés, aktivitás, minőség	154
9. Kitartás célok mellett	156
10. Adás, segítség	157
11. Kölcsönösség, kommunikáció	158
12. Szabadság	160
13. Egyenlőség	160
14. Az Ember tisztelete, emberszeretet	161
15. Szerelem	163
16. A világ működésének törvényei, egyensúly a világgal	163
17. Nyitottság	164
18. Tudás	164
19. Természet	165
20. Alkotás, (alkotott) tárgyi környezet	166
21. Művészet	167
22. Szokások, hagyományok	169
23. Közösség	171
24. Nagyobb közösségek, haza, emberiség	171

25. Spontaneitás	173
26. Hit, Isten	174
27. Az élet lényegének keresése	174
VIII. Csomópontok	179
1. A modernizáció, urbanizáció következményei	179
2. Energia-, erőforrás-problémák	180
3. A munka	182
4. Individualitás	185
5. Emberi kapcsolatok	188
6. Iskola	190
7. Tudásmonopólium	191
8. Elidegenedett művészet	193
9. Összefüggések keresése	194
10. A civilizáció összeomlásának a lehetősége	195
Befejezésül	197
Felhasznált, hivatkozott szakirodalom	199
I. melléklet	207
Interjúvázlat	207
Alternatív értékek-életstratégiák	207
II. melléklet	209
63 portréinterjú	209

Bevezető

Mai korunk tele van súlyos ellentmondásokkal. Az urbanizáció negatív következményei, a természeti környezet veszélyeztetettsége, az élővilág diverzitásának csökkenése, az emberi kapcsolatok elszemélytelenedése, a szolidaritás és a kooperáció csökkenése, a szociális különbségek növekedése, marginalizált helyzetbe került emberek tömegei, az emberi képességeket gazdagító munkák korlátozott köre, a személyiség sokféleségét figyelembevevő oktatás ritka volta, a családi kapcsolatok fájdalmas sérülései... Szinte nincs olyan ember, akinek az életét mindez ne érintené. A változtatás fontosságát, szükségességét mindenki érzi. De mit is tehet érte? Könyvünk olyan emberek példáját mutatja be, akik mind-mind a maguk módján és eszközeivel, mindennapi életükkel, munkájukkal, attitűdjükkel, hitjükkel, hivatástudatukkal keresnek választ ezekre a kérdésekre. A tanult tehetetlenséggel szemben, az „én úgysem tehetek semmit” csalódottsága helyett a „belülről vezérelt” emberek útját követve próbálják megformálni életüket és környezetük életét. Felemelő és lelkesítő példák. A könyv több mint 200 interjú tapasztalatait összesíti, videó-interjúkat tartalmazó mellékletében pedig közvetlenül is megnézhetjük mintegy húsz interjú részleteit.

Ahány ember, annyiféle életstratégia. Ám a szociológia, jelentős redukciók kompromisszumát vállalva, rendre csoportokat, típusokat képez, s ily módon lehet létjogosultsága annak is, hogy életstratégia-típusokról, életstratégia-modellekről beszéljünk. De még ebben az értelemben is minden korszakban életstratégiák sokaságával találkozhatunk. Az emberiség fejlődésének, az állatvilágból való kiemelkedésének éppen ez az egyik titka: a diverzitás a tapasztalatok különbözőségével gazdagítja az emberi Nemet, amelynek egyik sajátossága, hogy a nyelv által állandó közvetlen visszacsatolás működik az egyes egyén és az emberi Nem egésze között, s így az egyéni tapasztalatok folyamatosan összemberi tudássá, a folyamatosan bővülő összemberi tapasztalatok pedig az egyéni tudás bázisává válnak. Minél többféle életstratégia van jelen a társadalomban, annál nagyobb az esélye a környezeti kihívásokhoz és az önmagunk által termelt nehézségekhez való sikeres emberi alkalmazkodásnak is.¹

A társadalom szervezete ugyanakkor bizonyos életstratégiákat preferál, másokat kevésbé tolerál, ismét másokat megenged, eltűr. Ez minden korszakban így van, hiszen ahhoz, hogy a különböző társadalmi működések összehangolt metarendszerként funkcionálhassanak, a gazdaság, a jogrendszer, a hatalmi-politikai viszonyok, a kultúra bizonyos összhangja szükséges (még ha ez az összhang többnyire konfliktusok sokaságával terhes is); és ez a relatív összhang

---

1 Minderről bővebben lásd Kapitány—Kapitány (2007); az életstratégiákról például: Han-kiss—Heltai (2010) is.

minden korban másképpen jön létre. Azokban a korszakokban, amikor döntően nem az összeomlás, válság, gyökeres átrendeződés jellemzi a társadalmi viszonyokat, tehát amikor egy-egy társadalmi formáció, társadalmi rendszer viszonylag tartós uralma érzékelhető, akkor rendszerint meghatározható, hogy melyek az uralkodó (az adott viszonyokkal adekvát, pontosabban viszonylag legadekvátabb, s ezáltal egyfajta főáramot képező) értékek, gondolatok, életformák, emberi viszonyulásmódok; ezek rendszeréből áll össze egy-egy korszak domináns vilásképe, értékrendszere, a későbbi korok számára az adott korszakot jellemző korstílus, stb. A domináns értékek-, gondolatok-, életformák-, emberi viszonyulásmódok alkotta „mainstream” számos eleme folytonosan változik, ugyanakkor vannak olyan elemek, amelyek igen tartósak. Az elmúlt évszázadokban Európában domináns szerepet játszó társadalmi formációt többnyire a haszonelvvel, a versenyeszménnyel, a piac, illetve a pénzgazdaság preferenciájával, az individualizmussal, a siker kultuszával szokták jellemezni – s bár ezek az elvek e társadalmi formáció történetében egymással is gyakran ütköznek, hol egyikük, hol másikuk érvényesül inkább, s természetesen más elvek is előtérbe kerülnek –, amikor a modern piacgazdaság térhódítása, illetve egyértelmű uralma a mainstream, akkor többnyire ezek az elvek (illetve ezek némelyike) is uralkodónak tekinthető. Ilyenkor az életstratégiák közül is azok válnak a mainstream részévé, amelyek ezekhez az elvekhez igazodnak, amelyeket ezek az elvek irányítanak. Kelet-, illetve Közép-Európában vagy Kelet-Ázsiában, ahol az elmúlt évtizedekben lezajlott rendszerváltás lényege per definitionem egy, a kapitalizmust sok vonatkozásban tagadó rendszerből (az úgynevezett „szocializmusból”) a kapitalista világrendszerbe való visszatagozódás, többnyire azokat tartják a „korszerű” életstratégiáknak, amelyek elfogadják a haszonelvet, a pénz- és sikerorientáción alapuló versenyszellemet és az értékrendszeri individualizmust, amelyhez a huszadik század közepe óta mind hangsúlyosabban egyfajta hedonisztikus élvezetkultusz is társul.² (A sikerorientációt olykor a teljesítményelv preferenciája helyettesíti; az individualizmus nem zárja ki közös érdekek megjelenítését és képviselését, és hedonista materializmusa csak az egyik formaváltozat, hiszen puritán és/vagy spiritualista korszakokkal váltakozhat;³ ám mindez ugyanabba a szemléleti rendszerbe illeszkedik, amely a modern európai polgári társadalom kialakulásának, hatalomátvételének, más földrészekre való kiterjedésének és uralmának évszázadait jellemzi.) A mai magyar társadalomban is ez tekinthető a domináns gazdasági aktorok, jelentős politikai erőik és a média nagy része által sugalmazott mainstreamnek, még akkor is, ha persze hangot kapnak, s időnként jelentős politikai befolyásra is szert tehetnek ezzel ellentétes, ettől különböző érté-

2 Rokeach (1973), Rokeach (1984), Bell (1976), Bourdieu (1978), Inglehart (1990), Inglehart (1997), Kapitány–Kapitány (1983), Kapitány–Kapitány (2013/b), Wallerstein (1998), Schulze (2000), Hankiss (2002), Beck (2003), Debord (2006), Böröcz (2010), stb.

3 Weber (1982), Weber (1987).

kek, vilásképelemek is. (Mainstream és alternativitás viszonya természetesen nem statikus, hanem dinamikus: egy mainstream szemléleti rendszer dominanciája idején is számos, eredetileg alternatívaként felmerült elemet olvaszt magába, és az sem ritka, hogy a mainstream jegyében született kezdeményezések váljanak alternatívává.⁴)

Ami az egyes ember oldaláról életstratégia, az a társadalom oldaláról integrációs modell lehet: a fent jellemzett elvek dominanciája azt is jelenti, hogy a társadalom domináns aktorai az *ezen elvek* alapján történő integrációt preferálják: az egyes egyének, csoportok integrációja annál sikeresebb és teljesebb lehet, minél inkább ezen értékek jegyében cselekszenek. Ám ez egyúttal azzal is jár, hogy azok, akiknek magatartását nem ezek az elvek, értékek irányítják, az integrációban hátrányba kerülnek, marginalizálódhatnak, és ez eléggé nagy tékozlás az emberi képességekkel és energiákkal. (Szerencsére azok, akik eléggé belülről irányított személyiségek, hogy számukra megfelelő életstratégiát kövessenek, megtalálják a lehetőséget arra, hogy a maguk módján, a maguk domináns értékei alapján integrálódjanak a társadalomba, s így az *integrációnak is számos eleven csatornája van a domináns integrációs módokon kívül is.*)

A domináns szemléleti formák és életstratégiák kiemelkedése és a diverzitás, az alternatív szemléleti formák és életstratégiák jelenléte együtt és egyszerre meghatározói a társadalom alakulásának. A „mainstream” – legyen rövidebb vagy hosszabb ideig uralkodó áramlatról szó – azért is adja át előbb vagy utóbb a helyét egy másik főáramnak, mert egyes elvek, értékek, gondolatok, viszonyulásmódok, életstratégiák dominanciáját (s ebből adódóan mások korlátozását, visszafogását, diszpreferálását) jelenti, s ez az egyoldalúság (még ha az adott mainstreamnek sok pozitív eleme van is) előbb-utóbb egyre több probléma, konfliktus forrása a társadalomban. Ezért *nincs olyan korszak, amikor ne lenne rendkívül nagy szükség a mainstream mellett az attól eltérő, s bizonyos vonatkozásokban azzal akár éppen szemben is álló elvek, értékek, gondolatok, viszonyulásmódok és életstratégiák jelenlétére, felmutatására, illetve ezek fenntartására.* Különös jelentőségre tesznek szert ezek az alternatív modellek akkor, amikor a mainstream

---

4 Mainstream és alternativitás dinamikus viszonyának érzékeltetésére elég, ha például arra gondolunk, ahogy a nagyvárosi kerékpározás egy majdhogynem különcségnak számító, alternatív életformából mozgalommá, divattá, sőt mára sikeres üzletgá vált; vagy ahogy a fogyatékkal élőkhez való viszony változott: a korábbi mainstreamszemlélet a fogyatékkal élők életét alapvetően csak zárt intézmények falai közé terelve tudta elképzelni, s mára ez – nem utolsósorban néhány alternatív stratégiát követő szakember kezdeményezése nyomán – gyökeresen megváltozott, és széles körben elfogadottá vált a fogyatékkal élőknek a legkülönbözőbb „normál” élettevékenységbe való bekapcsolása. (Ezekből a példák közül az is látszik, hogy a beolvasás a „mainstreambe” korántsem mindig negatív fejlemény.) Az ellenirányú mozgásra jó példa a politika világából az, ahogyan az államszocializmus utolsó éveiben az akkori rendszer „demokratikus” legitimálására létrehozott – tehát az adott korszak politikai mainstreamjének jegyében kezdeményezett – többes jelölési rendszert sikerült néhány esetben alternatív utak képviselőivé változtatni. Vannak olyan alternatív szubkultúrák, amelyeket maga a piac, illetve a mainstream média hozott létre, terjedésüket pedig mind a piac, mind a média elősegíti, üzletet vagy hírértéket látván „alternativitásukban”.

körül válságtünetek jelentkeznek (például amikor korunkban az egyoldalú haszonelv követés a természeti erőforrások öngyilkos pusztításába, az egyoldalú individualizmus a társadalom kohéziós erőinek csökkenésébe, szolidáris közösségeinek leépülésébe, a pénzgazdaság, a piaclogika egyoldalú uralma a társadalom egyéb alrendszerének – például a kultúrának – gyengülésébe, háttérbe szorulásába, az ember és a munka kapcsolatának súlyos egyensúlyzavaraiba, az egyoldalú sikerkultusz emberek sokaságának kihasználatlanságába, marginálizálásába, frusztrációjába torkollik.)

Minthogy társadalmirendszer-, társadalmiformáció-függő szemléleti sajátosságokról beszélünk, a mainstream érték szerkezete igazán gyökeresen csak akkor változik meg, ha más társadalmi alapviszonyok lépnek a jelenleg dominálók helyébe. Egy ilyen társadalom lehetőségét vázoltuk fel *A szellemi termelési mód* című könyvünkben.⁵ Az említett könyvben amellet igyekeztünk érvelni, hogy egy ilyen társadalmi alternatíva elemei már ma is kimutathatók, jóllehet a formációváltás csupán lehetőség, amelynek bekövetkezésére nincsenek garanciák. Nem biztos tehát, hogy a világ valóban ebben az irányban mozdul, ugyanakkor kétségkívül jelen vannak azok a szemléleti sajátosságok is, amelyek egy ilyen alternatívával adekvátak, főbb vonásainak megfelelőek. A mai mainstreamen kívül álló, azzal szemben álló életstratégiák egy része ebbe a modellbe sorolható. A mainstream alternatívájaként azonban minden korban igen sokféle életstratégia, értékrend, gondolatrendszer van jelen: ezek egy része egy *későbbi kor mainstreamjét* képviseli, annak mintegy előfutáraként; mások *korábbi, vissza nem térő korszakok* szemléletét hordozzák,⁶ ismét mások *korábban sem voltak és a jövőben sem lesznek* a „főáram” elemei. Minthogy a jövő megjósolhatatlan, a jelen szemléleti variációit vizsgálva nem lehet azt sem egyértelműen meghatározni, hogy egy szemléleti változat ezek közül melyik típushoz tartozik. Régi korok teljesen meghaladottnak vélt értékei, gondolatai is revitalizálódhatnak, s ami az új lényegének látszik, az is gyakran előreláthatatlan módon szintetizálódik egészen más alternatívákkal; az „új” gyakran éppen úgy jön létre, hogy egymással is versengő, nagyon különböző alternatív utak állnak össze egy új rendszerré. (Példaként gondoljunk a kereszténység kialakulására.) Az új általában integrálja a korábbi mainstreamet is, de a változás lényegéhez tartozik, hogy az addig domináns szemléleti rendszer elveszti mainstreamjellegét, és úgy integrálódik az újba, hogy a korábban meghatározó mozzanatok a továbbiakban alárendelt mozzanatként maradnak fenn.⁷

5 Kapitány–Kapitány (2013/b).

6 Minthogy az is gyakran előfordul, hogy egy, korábban a főáramhoz tartozó jelenség, szemléleti elem, gyakorlattípus kiszorul a „fősodorból”, „korszerűtlenné” minősül; de attól alternatívaként még továbbélhet (hogy az egyik legközismertebb példára utaljunk: ahogy a főáramból eltűnt „lovageszmény” élt tovább Don Quijote alternatív életstratégiájában).

7 Egy kapitalizmuson túli társadalomban is valószínűleg érvényesülni fog a versenyelv vagy a haszonelv, csak – ha ez a társadalom más alapokon fog szerveződni, akkor – nem ezek az elvek uralják a gazdaságát, a szemléletét, a mindennapi életstratégiáit.

Jelenleg tehát annyit vállalhat magára a társadalmelemző, hogy *regisztrálja, felmutatja* a mainstreammel szembeni különböző alternatívákat, anélkül, hogy bármit is prejudikálna ezek további sorsával kapcsolatban. Egy ilyen körképnek elsődleges társadalmi hasznossága az lehet, hogy az adott mainstream dominanciája idején *tudatosítja a lehetséges alternatívák jelenlétét*, hogy azok ne sülyedjenek a „hallgatás spiráljának” (az ún. Noëlle-Neumann effektusnak)⁸ örvényébe. Könyvünk célja nem több mint amit címe ígér: a mainstreamhez viszonyítva „alternatív” életstratégiák bemutatása.

A könyv anyagát szolgáltató kutatást az MTA Szociológiai Kutatóintézetnek kutatóiként 2007-ben indítottuk el (az adatfelvétel 2011-ben zárult). Alternatív életstratégiákat, értékrendszereket követő embereket kerestünk, hogy velük alternatív szerepüket bemutató, kb. egyórás interjút készítsünk. Az interjút döntő többségét a MOME (kisebb részét a Bálint György Újságíró Akadémia) hallgatói készítették. Kiinduló instrukciónk az volt, hogy keressenek környezetükben olyan személyeket, akik *az alapvetően haszonelvű, pénz- és piacorientált, individualista, a siker és a gazdaságilag mérhető teljesítmény kultuszával jellemezhető társadalmi mainstreamhez képest* bármilyen szempontból alternatív életstratégiát, gondolkodásmódot képviselnek; s készítsenek velük interjút a mellékletben közölt (lásd ott) interjúvázlat szempontjai szerint (illetve az interjú végén – az ún. hólabdamódszernek megfelelően – kérjenek javaslatot az interjúalany által ismert újabb, szintén „alternatív” életstratégiát képviselő személyekre). Miután ennél több megszorító mozzanatot (szándékosan) nem jelöltünk meg, a választott személyek igen különböző módon voltak „alternatívok”; egymással is erősen alteráló modelleket, értékrendeket, életmintákat képviseltek. Bár a kiválasztott mintasokaság nem reprezentatív és (már csak a személyek kiválasztásának módja miatt is) korántsem fedi le a társadalomban jelenlévő összes lehetséges alternatív életstratégia-modellt, a kutatás – a mintába került életstratégiák sokszínűségével – jó kiindulást jelenthet ezek feltárásához. Összesen 241, minimum 1 órás mélyinterjú készült különböző életkorú, lakóhely és foglalkozás szerint is eltérő helyzetben lévő férfiakkal és nőekkel. A mintába bekerült személyek „alternativitása” természetesen nem mindig egyértelmű. Mivel a kiválasztási instrukcióban körülírt sajátosságokkal jellemezhető „mainstream” maga is több elemből összetett, s az interjúalanyok kiválasztói gyakran ezen összetevőknek csak egyikét vagy másikat érezték lényegesnek, ahhoz viszonyítva kerestek „alternatívokat”, ennek következményeképp jó néhány interjúalany csak egyik vagy másik elem tekintetében képvisel alternatívát. Így aztán elég széles a skála és színes az összkép abból a szempontból is, hogy az interjúalanyok *milyen vonatkozásban* tekinthetők alternatív életstratégiák képviselőinek, s abból a szempontból is, hogy *milyen távolságban* vannak a mainstreamtől. Minthogy a különböző társadalmi csoportok között a valóságban mindig finom átmenetek érvényesülnek, a végül 228 fős

---

8 Noëlle-Neumann (1984).

minta⁹ ebből a szempontból eléggé jól leképezi a társadalomnak az életstratégiák tekintetében megvalósuló diverzitását. (Itt megjegyzendő, hogy nincs olyan ember, aki *minden vonatkozásban* a mainstream képviselőjének tekinthető, és az is ritka, hogy a mainstreamhatások *egyáltalán* ne hatnának egy-egy ember alakulására. Nem mindegy azonban a „mainstream”-jelleg és az alternativitás *aránya*; s ilyen értelemben – az alternatív jelleg hangsúlyos jelenléte esetén – van értelme „alternatív életstratégiák” megkülönböztetésének.)

Köszönjük A. Gergely Andrásnak és Fiáth Titanillának hogy értékes megjegyzéseikkel segítettek a könyvben kifejtettek továbbgondolását, A. Gergely Andrásnak külön köszönjük sokirányú lektori és szerkesztői javaslatait, s köszönetet mondunk Hoppál Mihálynak is támogató lektori véleményéért. Köszönet mindazon interjúalanyunknak, akik bizalmukkal megtisztelték az interjújuk készítőit, még inkább azoknak, akik vállalták e könyv nyilvánosságát és hozzájárultak, hogy a videointerjúkat tartalmazó mellékletben¹⁰ a könyv olvasói személyesen is megismerkedhessenek életük példájával. S köszönet az interjújuk készítőinek, hogy interjúalanyaik kiválasztásával ennyi értékes életpéldát tártak az olvasók elé.

---

9 Különböző, alapvetően technikai okokból a 241 interjúból 226 volt feldolgozható, két interjúkészítő ugyanazzal az alannyal készített külön-külön interjút, három felvétel viszont egyszerre 2-2 személlyel készült.

10 Köszönetet mondunk Solti Andreának, a PPKE szociológia szakos (MA) hallgatójának, aki közreműködött a könyv videointerjúkat tartalmazó mellékletének kivitelezésében, továbbá a 20. század hangja archívum és kutató műhelynek, ahol a kutatás anyagából 63 videointerjú került digitalizált formában elhelyezésre. A kötethez kapcsolódó videók webcíme: <http://tinyurl.com/mh62lvf>.